

ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASINDA BELİRLEYİCİ BİR PARAMETRE OLARAK FİLİSTİN MESELESİ

Selim Han YENİACUN*

Filistin meselesi, modern uluslararası ilişkilerin en çetrefilli ve uzun soluklu çatışmalarından birisidir. Bu sorun, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Ortadoğu'nun siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerini derinden etkileyerek bölgesel ve küresel aktörlerin politikalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Arap-İsrail çatışması olarak literatürde belirlenen ve bağımsız Filistin Devletinin kurulmasının ardından İsrail-Filistin çatışmasına evrilen bu sorun yalnızca yerel bir mesele olmaktan çıkmış, uluslararası toplumun kolektif vicdanını ve diplomatik gündemini uzun yıllardır meşgul etmektedir. Bu bağlamda, Ortadoğu'nun bölgesel dinamikleri içerisinde, kurulduğu günden bu yana önemli bir aktör olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin Filistin meselesine yaklaşımı da özel bir öneme sahiptir. Çin, 76 senedir, Filistin meselesine ilişkin politikasında tarihsel, ekonomik ve diplomatik parametreleri gözeterak çok boyutlu bir strateji izlemektedir. Mao Zedung döneminde anti-empyralist söylemlerle Filistin davasına güçlü bir destek veren Çin, Deng Şiaoping liderliğinde ekonomik reform ve açık kapı politikası süreciyle birlikte daha dengeli ve pragmatik bir dış politika benimsemiştir. Günümüzde ise Çin, Kuşak ve Yol Girişimi gibi küresel projeleri çerçevesinde Filistin meselesine daha proaktif bir yaklaşım sergilemektedir. Bu süreçte, iki devletli çözümü destekleyen bir arabulucu adayı olarak öne çıkmakta ve hem Filistin hem de İsrail ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini sürdürmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, selim.han@marmara.edu.tr

Çin'in Filistin meselesindeki rolü, yalnızca Ortadoğu'daki diplomatik nüfuzunu artırmakla kalmayıp, aynı zamanda ABD'nin bölgede baskın aktör olduğu jeopolitik dengelere meydan okuma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Özellikle ABD'nin İsrail yanlısı politikaları karşısında Çin, uluslararası toplumda dengeleyici bir aktör olarak kendini konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde aldığı pozisyonlar, Filistin'e yönelik insani yardımları ve İsrail-Filistin barış görüşmelerine dair yaptığı diplomatik girişimlerde açıkça görülmektedir. Özellikle son yıllarda Çin'in Ortadoğu politikalarındaki aktif rolü, Filistin meselesini stratejik önceliklerinden biri haline getirmiştir.

Başkan Şi Jinping döneminde Çin, ekonomik yatırımları ve diplomatik girişimleriyle Ortadoğu'daki etkisini artırırken, Filistin halkının haklarını destekleme konusundaki kararlılığını da göstermiştir. Çin'in Gazze'nin yeniden inşası için sağladığı finansal yardımlar ve uluslararası platformlarda dile getirdiği barış çağrıları, bu ülkenin Filistin meselesine yönelik tutumunun somut göstergeleridir. Aynı zamanda, Çin'in uzun yıllar boyunca iki taraf arasında denge politikası izlemesi hem Filistin hem de İsrail ile olan ilişkilerini sürdürmesi, bu konudaki esnek ve çok yönlü stratejisini ortaya koymaktadır. Pek tabii bu "denge" algısı ABD'nin Çin ile olan ticaret savaşlarından derinden etkilenen bir kavram olarak da karşımızdadır. Zira, 1992'den 2019'a kadar olan bu "denge" dönemi 2019'dan günümüze kadar geçen süreçte terazinin Filistin tarafına ağırlık verildiği bir tabloya evrilmiştir.

Bu çalışma, Çin'in Filistin meselesine yönelik politikasını tarihsel arka planını incelemeyi amaçlarken aynı zamanda da Çin'in bu konudaki rolünün, yalnızca bölgesel ilişkiler bağlamında değil, küresel ölçekte çok kutuplu bir dünya düzeni oluşturma çabalarıyla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Çin'in ekonomik ve teknolojik yatırımlarının İsrail ve Filistin üzerindeki etkisi, bu çalışmada derinlemesine ele alınarak Filistin meselesinin Çin'in Ortadoğu politikasında ve küresel politikalarındaki belirleyici rolü analiz edilmiştir.

TARİHSEL ARKA PLAN

Çin ile Yahudiler arasındaki ilişkiler, modern ulus-devletlerin oluşumundan çok önceye, antik dönemlere kadar uzanmaktadır. Tarihsel kayıtlar, Yahudi topluluklarının Çine ilk yerleşimlerinin Tang Hanedanı (618-907) dönemine kadar gittiğini göstermektedir. Bu dönemde, Yahudi tüccarlar İpek Yolu üzerinden Çine ulaşarak ticaret faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle Kaifeng şehrinde yoğunlaşan Yahudi topluluğu, Song Hanedanı (960-1279) döneminde belirgin bir varlık göstermiştir. Kaifeng Yahudileri olarak bilinen bu topluluk, Çin kültürüyle uyum içinde yaşamış, ancak dini ve kültürel

kimliklerini de korumuşlardır.¹ Ming Hanedanı (1368-1644) döneminde, Yahudi toplulukları Çin'de daha da kökleşmiş ve toplumun bir parçası haline gelmiştir. Ancak, zamanla asimilasyon süreçleri hızlanmış ve Yahudi topluluklarının nüfusu azalmıştır. 19. yüzyılda, özellikle Britanya kolonisi olan Hong Kong ile Şanghay ve Harbin gibi bölgelerde, dünyanın dört bir yanından gelen Yahudi tüccarlar ticarete başlamışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısında ise, 1917 Rus Devrimi'nden kaçan binlerce Yahudi yine Çin'e sığınmıştır.²

Bu tarihsel süreçte, Çin ile Yahudi toplulukları arasındaki ilişkiler genellikle barışçıl ve karşılıklı saygıya dayalı olmuştur. Yahudiler, Çin toplumuna entegre olurken, kendi dini ve kültürel kimliklerini de korumaya çalışmışlardır. Ancak, modern ulus-devletlerin oluşumu ve 20. yüzyılın siyasi dinamikleri, bu ilişkilerin doğasını değiştirmiştir. Özellikle İsrail Devleti'nin kurulması ve Ortadoğu'daki siyasi gelişmeler, Çin'in Yahudi toplulukları ve İsrail ile olan ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir.

20.yüzyılda Çin'in Filistin meselesine karşı tavrı dönemsel olarak değişkenlik göstermektedir. 1949-1979 arasında ideolojik, 1979-2013 kontrollü ve dengeli, 2013'ten günümüze ise pragmatist ve üçüncü taraf etkisinin ağır bastığı dönemsel politikalar ÇHC'nin Filistin meselesine ilişkin yaklaşımını tarihsel anlamda sınıflandırılmasında önemli unsurlardır.³ Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'da kurulmasıyla birlikte, Mao Zedung liderliğinde anti-emperyalist bir dış politika izlenmeye başlanmıştır.⁴ Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğu ile Çin ve İsrail 1949-1955 yılları arasında birbirleriyle düşük seviyeli diplomatik temaslarda bulundularsa da⁵ Çin, bu dönemde kendisini Üçüncü Dünya ülkelerinin bir lideri olarak konumlandırmış ve Filistin davasını bu çerçevede desteklemiştir.⁶ İsrail, Çin tarafından Batı emperyalizminin bir uzantısı olarak değerlendirilirken, Arap dünyasıyla ideolojik ve politik bağlar güçlendirilmiştir.⁷ Bu dönemde Çin, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) verdiği destekle dikkat çekmiştir. FKÖ'nün ilk başkanı Ahmed Şukayri 1965 yılında Pekin'e davet edilmiş ve burada Çin'in Filistin halkının haklarına verdiği desteği

1 Bknz. Tiberiu Weisz, *The Kaifeng Stone Inscriptions: The Legacy of the Jewish Community in Ancient China* (Lincoln: iUniverse, 2006).

2 Bknz. Weisz, *The Kaifeng Stone Inscriptions*.

3 Yang Chen, "China's Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective," *Ortadoğu Etütleri* 9, no. 2 (2017): 5.

4 Edgar Snow, *The Long Revolution in China* (New York: Random House, 1973), 315-20.

5 Aron Shai, *China and Israel: Chinese, Jews, Beijing, Jerusalem (1890-2018)* (Boston: Academic Studies Press, 2019), 53. İsrail Komünist Partisi, Çin Komünist Partisi'nin 1949'da Mao Zedong liderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmasını devrimci bir zafer olarak tanımlamıştır. İKP, Mao'nun Sovyetler Birliği'nin desteğine olan minnettarlığını vurgulayan konuşmalarına atıfta bulunmuştur. Bknz. Aron Shai, *China and Israel: Chinese, Jews, Beijing, Jerusalem (1890-2018)* (Boston: Academic Studies Press, 2019), 84-85.

6 Hashim SH Behbehani, *China's Foreign Policy in the Arab World, 1955-75: Three Case Studies* (London: Routledge, 2020), 3-5.

7 Zhu Feng, "China-Israel Relations: A Historical Overview," *Asian Affairs* 43, no. 2 (2020): 123-40.

vurgulayan bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir.⁸ Çin, FKÖ'yü Filistin halkının meşru temsilcisi olarak tanımış ve bu bağlamda Filistinli direniş gruplarına askeri eğitim, lojistik destek ve silah temininde bulunmuştur.⁹ Özellikle El-Fetih ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) gibi gruplarla yakın temaslar kurulmuş, bu gruplar Maoist ideolojiden ilham almışlardır.¹⁰

Çin'in Arap yanlısı politikaları, sadece Filistin ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda da geniş bir bölgesel dayanışmayı içermiştir. Çin, 1955 Bandung Konferansı'nda bağlantısız ülkelerle ilişkilerini derinleştirerek, anti-emperyalist söylemini uluslararası bir platforma taşımıştır. Arap ülkeleriyle bu dönemde geliştirilen ilişkiler, Çin'in Ortadoğu'daki nüfuzunu artırmış ve Filistin davasına olan desteğini güçlendirmiştir.¹¹ Çin, BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'i eleştiren ve Filistinlilerin haklarını savunan kararlara destek vermiştir. Aynı dönemde, Çin'in İsrail'e karşı sert tutumu da dikkat çekmiştir. Çin, 1975 yılında BM'nin 3379 sayılı "Siyonizm'in bir tür ırkçılık olduğu" kararını desteklemiş ve bu kararı İsrail'in Filistin halkına karşı politikalarının bir sonucu olarak görmüştür.¹² Bu dönemde Çin'in politikalarının odak noktası Arap ülkeleriyle dayanışma olmuştur. Çin'in bu dönemdeki Filistin politikası, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile olan rekabeti bağlamında da değerlendirilmelidir. Çin, Sovyetler'in Filistin davasındaki etkisini dengelemek ve Üçüncü Dünya'daki liderliğini pekiştirmek için Filistinli gruplara doğrudan destek sağlamıştır. Maoist ideolojinin anti-emperyalist ve devrimci söylemleri, Filistinli gruplar arasında geniş bir yankı uyandırmış ve Çin'in bu bölgede ideolojik bir liderlik üstlenmesine zemin hazırlamıştır. 1949-1979 arası dönem, Çin'in Filistin davasına verdiği güçlü desteği ve İsrail karşıtı politikalarını yoğunlaştırdığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşım, Çin'in Üçüncü Dünya dayanışması ve anti-emperyalist politikalarının bir yansımasıdır. Ancak, bu dönemdeki destek, ekonomik ve askeri ilişkilerin gelişimi yerine ideolojik ve politik bir çerçeveye sınırlı kalmıştır. Çin'in bu dönemdeki Arap yanlısı politikaları, modern dönemdeki dengeli yaklaşımının temellerini oluşturmuş ve Filistin davasına olan desteğini tarihsel bir perspektifle sürdürmesine olanak sağlamıştır.

1978 yılında Deng Şiaoping'in iktidara gelmesiyle Çin, ekonomik reformlar ve dışa açılma politikaları başlatarak uluslararası arenada daha faydacı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Bu değişim, Çin'in Ortadoğu politikalarını

8 Gangzheng She, "China's Relations with the Middle East: A Historical Overview," Middle East Policy 24, no. 2 (2020): 5.

9 Yitzhak Shichor, The Middle East in China's Foreign Policy, 1949-1977 (Cambridge University Press, 1979), 23-25.

10 Gang Yin, "Restraint and Regret, Sixty-Year Relationship between China and Israel," Journal of Sino-Western Communications 2, no. S1 (2010).

11 Shai, China and Israel: Chinese, Jews; Beijing, Jerusalem (1890-2018), 89.

12 United Nations, "Elimination of All Forms of Racial Discrimination," ed. General Assembly (New York 1975).

da derinlemesine etkilemiş ve İsrail-Filistin meselesine yaklaşımında daha dengeli bir tutum benimsemesine yol açmıştır.¹³ Çin, 1949'da İsrail'i tanımına rağmen, Soğuk Savaş döneminde Arap ülkeleriyle olan ilişkileri nedeniyle İsrail ile resmi diplomatik ilişkiler kurmamıştı. Ancak, 1979'da Mısır'ın İsrail ile Camp David Anlaşması'nı imzalaması, 1990'ların başındaki Ortadoğu Barış Sürecinin getirdiği atmosfer ve Arap dünyasında değişen dinamikler, Çin'in de İsrail ile ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, 1992 yılında Çin ve İsrail arasında resmi diplomatik ilişkiler kurulmuştur.¹⁴ 1990'larda başlayan bu süreç, Çin'in Ortadoğu'da daha dengeli bir politika izleme arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından, Çin ile İsrail arasında ekonomik ve teknolojik iş birlikleri hız kazanmıştır. Özellikle tarım teknolojileri, su kaynakları yönetimi ve ileri teknoloji alanlarında iki ülke arasında önemli projeler hayata geçirilmiş ve İsrail'in teknoloji sektöründeki gelişmişliği, Çin'in bu alandaki ihtiyaçlarıyla örtüşerek karşılıklı fayda sağlamıştır. Bu dönemde, Çin'in İsrail'den askeri teknoloji transferi girişimleri de olmuş; ancak ABD'nin baskıları nedeniyle bu alandaki işbirliği sınırlı kalmıştır.¹⁵

Çin, İsrail ile ilişkilerini geliştirirken, Filistin davasına olan desteğini ise sürdürmüştür. 1993 Oslo Anlaşmaları sonrasında Filistin Ulusal Yönetimi'nin kurulmasını memnuniyetle karşılayan Çin, Filistin halkının meşru haklarını desteklemeye devam etmiştir. Çin, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası platformlarda Filistin'in bağımsızlık ve egemenlik taleplerini savunmuş; ayrıca Filistin'e ekonomik ve insani yardımlar sağlayarak bölgedeki kalkınma çabalarına da katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Çin, İsrail-Filistin çatışmasının çözümünde iki devletli çözümü destekleyen bir politika izlemiştir.¹⁶ Çinli yetkililer, taraflar arasında doğrudan müzakerelerin önemini vurgulayarak, barış sürecine katkı sağlamaya çalışmıştır. 2002 yılında Suudi Arabistan tarafından önerilen ve Arap Birliği tarafından kabul edilen Arap Barış Girişimi'ni destekleyen Çin, bu girişimin bölgesel barışa katkı sağlayabileceğini vurgulamıştır. Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimî üyesi olarak her defasında, İsrail-Filistin meselesine ilişkin kararlarda Filistin tezleri ekseninde bir tutum sergilemektedir. Özellikle İsrail'in yerleşim politikaları ve askeri operasyonlarına yönelik eleştirilerde bulunan Çin, uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanmasının önemini vurgulamıştır. 1979-2013 dönemi, Çin'in İsrail-Filistin meselesine

13 Emine Alp, "İsrail-Filistin çatışmasına Yönelik Çin Dış Politikası: Filistin Yanlısı Söylemden Ara Buluculuk Diplomasisine," Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi 11, no. 2 (2023): 145-85.

14 P. R. Kumaraswamy, "Sino-Israeli Relations: Normalizing the Anomalous," Israel Affairs 11, no. 5 (2005): 324-42.

15 Shira Efron, Karen Schwindt ve Raphael S. Cohen, "The Evolving Israel-China Relationship," (Santa Monica: RAND Corporation, 2019).

16 Pan Guang, "On Historical Evolution of Sino-Israel Relations and Analysis on Present Situation," Social Sciences, no. 12 (2009): 156-57.

yaklaşımında dengeli bir politika izlediği bir dönem olmuştur. Çin, İsrail ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini geliştirirken, Filistin halkının meşru haklarını desteklemeye devam etmiştir. Bu dönemde izlenen pragmatik ve dengeli politika, Çin'in Ortadoğu'daki nüfuzunu artırmış ve bölgesel barışa katkı sağlama çabalarını güçlendirmiştir. Bu noktada ayrı bir parantez açacak olursak ÇHC Devlet Başkanı Şi Jinping'in göreve gelmesinden bu yana Çin'in, Filistin meselesine diplomatik anlamda daha fazla müdahil olmaya başladığını söylememiz yanlış olmayacaktır. 2013 ve 2017 senelerinde Filistin lideri Mahmud Abbas ve dönemin İsrail başbakanı Bünyamin Netanyahu Çin'i ziyaret etmek üzere davet edilmiştir.¹⁷ İki liderin nadiren aynı anda aynı ülkeyi ziyaret etmiş olması ile ev sahibi ülke olan Çin dünyanın odak noktası haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren ise Çin, farklı metotlar kullanarak Filistin meselesinin hep bir ucunda kalmayı başarmıştır.¹⁸

2013 ile 2019 yılları arasındaki dönem, Çin ile İsrail ilişkilerinde önemli bir ilerleme dönemi olarak öne çıkmış; Çin, Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) çerçevesinde küresel ekonomik etkisini artırmayı hedeflemiş ve bu bağlamda İsrail ile stratejik iş birlikleri geliştirmiştir. İsrail, Çin'in yüksek teknolojiye olan ilgisi nedeniyle bu süreçte önemli bir ortak haline gelmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2017 yılı itibarıyla 11 milyar doları aşmış ve bu dönemde özellikle ileri teknoloji, tarım ve altyapı projelerinde kapsamlı iş birlikleri yapılmıştır.¹⁹ Çinli şirketler, İsrail'in altyapı projelerinde aktif bir rol üstlenmiş; Hayfa ve Aşdod limanlarının modernizasyon projelerine ek olarak demiryolu ve teknoloji parklarının inşasına yönelik projeler, bu iş birliklerinin temelini oluşturmuştur.²⁰ Hayfa limanının işletmesinin bir Çinli firma tarafından üstlenilmesi, Çin'in Akdeniz'deki stratejik varlığını güçlendirmiş ve İsrail'in altyapısını modernize etmesine olanak tanımıştır. Ayrıca, İsrail'den Çin'e teknoloji transferlerinin gerçekleştiği bu dönemde, karşılıklı bağımlılık daha da pekişmiştir. Çin'in uluslararası sistemdeki rolünün, ekonomik gücünü artırarak dünya siyasetindeki etkisini genişletmek üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde Çin'in Ortadoğu'da yalnızca ekonomik çıkarlarla değil aynı zamanda da diplomasi ve yumuşak güç stratejileriyle de hareket etmiş olduğunu söyleyebiliriz.²¹ Bu minvalde İsrail ile ekonomik etkileşimin artması Çin'i diplomatik anlamda da daha dengeli bir pozisyona yöneltmiştir.

Diplomatik düzeyde, Çin, İsrail-Filistin çatışmasında tarafsız bir tutum benimsemiş ve iki devletli çözüm ilkesine desteğini yinelemiştir. Ancak, bu destek çoğunlukla retorik düzeyde kalmış ve Çin'in İsrail ile ekonomik

17 Sike Wu, "Experience the Adjustment of China's Middle East Diplomacy," *Contemporary World*, no. 10 (2015): 65.

18 Roie. Yellinek, "Netanyahu's China Visit," (BESA Center, 2017).

19 Shai, *China and Israel: Chinese, Jews; Beijing, Jerusalem (1890-2018)*, 215.

20 Mordechai Chaziza, "The Red-Med Railway: New Opportunities for China, Israel, and the Middle East," (BESA Center, 2016).

21 Shai, *China and Israel: Chinese, Jews; Beijing, Jerusalem (1890-2018)*, 246.

ilişkilerini koruma amacını önceliklendirdiği görülmüştür. İsrail ise, Çin'den gelen yatırımları memnuniyetle karşılamış, ancak ABD ile olan ilişkilerinin doğası gereği, Çin ile olan işbirliğinde denge gözetmeye çalışmıştır.

2019 sonrası dönem ise, Çin-İsrail ilişkilerinde değişen dinamiklerle dikkat çekmektedir. Bu dönemde ABD ile Çin arasındaki küresel rekabet, İsrail'in Çin ile olan iş birliklerini her dönemde olduğundan daha da fazla etkileyen bir faktör haline gelmiştir. Özellikle ABD, Çin'in İsrail'deki stratejik yatırımlarını sınırlamak için İsrail'e yoğun baskı uygulamış. Huawei ve ZTE gibi Çinli teknoloji devlerinin İsrail projelerinden dışlanması, bu baskının somut örneklerinden biri olmuştur.²² Dahası, İsrail basınında da yer bulan Çin'in Filistin direnişine vermiş olduğu desteği²³ de kullanan ABD, Çinli firmaların İsrail'in stratejik altyapısına erişiminin ulusal güvenlik riski oluşturduğunu iddia ederek, İsrail'in bu projeleri durdurmasını istemiştir ve bu isteğinin de karşılığını fazlasıyla almıştır. Bu süreçte Çin ise Filistin'e yönelik desteğini artırmış. Filistin davasını uluslararası platformlarda daha güçlü bir şekilde savunmaya başlamış ve BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'in yerleşim politikalarını kınayan kararlara destek vermiştir. Aynı zamanda, Filistin'in ekonomik kalkınmasını desteklemek için çeşitli altyapı projeleri önerilmiş olsa da İsrail'in Filistin üzerindeki fiili işgali ve güvenlik kaygıları nedeniyle bu projelerin hayata geçirilmesi sınırlı kalmıştır.

Pekin Yönetimi, Filistin liderlerini ağırlayarak siyasi dayanışma mesajları vermiş ve Gazze'nin yeniden inşasına yönelik yardım paketleri sunmuştur. Çin'in bu dönemdeki stratejik hamleleri, bir yandan Filistin davasına yönelik desteğini artırırken, diğer yandan Ortadoğu'daki diplomatik varlığını güçlendirme hedefini ortaya koymuş. İsrail ile ilişkilerde ise, ABD'nin etkisiyle başlayan sınırlamalar ve ekonomik iş birliklerinde görülen gerileme, iki ülke arasındaki bağların eskisi kadar güçlü olmamasına yol açmıştır. Kısacası, 2019 sonrası dönemde Çin, Filistin'e yönelik proaktif bir destek politikası izlerken, İsrail ile olan ekonomik bağlarının zayıfladığı bir döneme girmiş. Bu değişim, Çin'in Ortadoğu'da İsrail'e yönelik ekonomik çıkarlarını öncelemeyen bir güç olma çabasını yeniden şekillendiren bir süreç olmuştur.

ÇİN'İN FİLİSTİN MESELESİNDEKİ EKO-POLİTİK TAVRI

Çin ve İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler, 1990'lardan günümüze iki ülkenin çıkarlarına hizmet eden stratejik bir boyut kazanmıştır. 1992'de diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra Çin-İsrail ticaret hacmi 2003 yılına kadar 40 kat artarak yaklaşık 2,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu büyümede

22 V. U. K. Vuksanovic, "Axis of Convenience? Israel and China in a Multipolar World," (London: LSE IDEAS, 2020), 11.

23 Chaim Levinson, "Shin Bet Probe Reveals Scope of Hamas Money Laundering through Chinese Banks," Haaretz, 29 Eylül, 2013.

teknoloji transferleri ve tarımsal iş birliklerinin etkisi ise büyük olmuştur.²⁴ 2010 yılında 7,65 milyar dolara ulaşan ticaret hacmi sayesinde Çin, İsrail'in beşinci büyük ihracat pazarı haline gelmiştir.²⁵ İki ülke arasında ticaret hacminin ulaştığı en son rakam ise 2022 yılı itibariyle 24,5 milyar dolardır.²⁶ Çin'in İsrail ile ekonomik ilişkilerindeki temel dinamiklerden biri, İsrail'in gelişmiş teknolojiye olan hakimiyeti ve bu alandaki güçlü bilgi birikimidir. Çin, İsrail'den tarım teknolojileri ve su kaynaklarının yönetimine yönelik çözümler ithal etmiş ve bu çözümleri ülkesindeki tarımsal verimliliği artırmak için kullanmıştır.²⁷ Örneğin, Hubei eyaletindeki tarımsal kalkınma projelerinde İsrail'in damla sulama teknolojileri büyük başarı sağlamıştır. Bu işbirliği, Çin'in su kaynaklarını daha etkin kullanmasına ve kuraklık gibi çevresel zorluklara karşı çözümler geliştirmesine katkıda bulunmuştur.²⁸ 2000'lerin başındaki ekonomik ilişkilere bir parantez açmak gerekirse; pek çok sektörde yürütülen işbirliğinin savunma sanayi anlamında sürekli bir çıkmazda olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Örneğin; 2000 yılında Çin'in İsrail'den "Falcon" (Havadan Erken Uyarı Sistemi) satın alma girişimi, ABD'nin baskısıyla iptal edilmiştir. Bu olay, Çin-İsrail ilişkilerinde geçici bir gerilim yaratmıştır.²⁹ 2019 sonrasında benzer bir gerilimin gölgesinde kalacak olan ilişkilerin ABD tarafından bir çıkmaza sürüklendiği aşıkardır.

2010 sonrası dönemde Çin, İsrail'in stratejik altyapı projelerine yönelik ilgisini artırmıştır. Hayfa limanının modernizasyonu ve işletmesi, Çinli şirketlerin bu alandaki rolünün öne çıktığı projelerden biri olmuştur. Bu proje, Çin'in Akdenizdeki stratejik varlığını güçlendirirken, İsrail'in lojistik kapasitesini artırmıştır. Ayrıca, Çinli firmalar İsrail'in demiryolu ve metro projelerinde de aktif bir şekilde yer almıştır.³⁰ Özellikle Tel Aviv hafif raylı sistem projesinde Çinli şirketlerin üstlendiği roller, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çeşitlendiğini göstermiştir. Teknoloji alanında, İsrail'in yapay zekâ, sağlık teknolojileri ve siber güvenlik gibi alanlardaki uzmanlığı, Çin için büyük bir cazibe oluşturmuştur. Çinli yatırımcılar, bu teknolojilere erişim sağlamak amacıyla İsrail'de şirket yatırımlarına yönelmiştir. Örneğin, Çin merkezli Alibaba, İsrail'deki en büyük şirket yatırımlarından biri olan Visualead'e yatırım yapmış ve şirketin geliştirdiği artırılmış gerçeklik (AR) teknolojilerini kendi ürünlerine entegre etmiştir. Bunun yanı sıra, Baidu ve Tencent gibi Çinli teknoloji devleri, İsrail'in sağlık ve biyoteknoloji sektörlerinde iş birliklerini artırmıştır.

24 Meron Medzini, "Israel's Foreign Relations: Selected Documents 1981-1982, Vol. 7," Jerusalem: Israeli Ministry of Foreign Affairs (1988): 372.

25 Chen Yiyi, "China's Relationship with Israel, Opportunities and Challenges: Perspectives from China," *Israel Studies* 17, no. 3 (2012): 7.

26 Giulia Interesse, "China-Israel Bilateral Trade and Investment Outlook," (China Briefing, 2023).

27 Gerald Segal, "China and Israel: Pragmatic Politics," *Sais Review* 7, no. 2 (1987): 204-05.

28 Shai, *China and Israel: Chinese, Jews; Beijing, Jerusalem (1890-2018)*, 204-05.

29 Kumaraswamy, "Sino-Israeli Relations: Normalizing the Anomalous," 324-42.

30 Chaziza, "The Red-Med Railway: New Opportunities for China, Israel, and the Middle East."

Ancak, bu iş birlikleri zamanla ABD'nin tepkisini çekmiştir.³¹ Çinli firmaların İsrail'in stratejik altyapı projelerinde yer alması, Vaşington Yönetimi tarafından bir ulusal güvenlik riski olarak görülmüştür. 2019'da ABD, İsrail'i Çin yatırımlarını sınırlandırması konusunda uyararak, özellikle Hayfa limanındaki Çin varlığının Amerikan donanma operasyonlarını tehdit edebileceğini öne sürmüştür.³² Bu baskılar sonucunda, İsrail ile Çin arasındaki bazı büyük ölçekli projelerde gecikmeler ve iptaller yaşanmıştır. İsrail, ABD baskılarına rağmen, Çin ile iş birliklerini tamamen sonlandırmamış, ancak bu ilişkilerde daha temkinli bir duruş sergilemiştir. Örneğin, Çinli teknoloji devi Huawei'nin İsrail'deki faaliyetleri kısıtlanmış, ancak diğer sektörlerde iş birlikleri devam etmiştir. İsrail'in savunma sanayisinde ABD ile yakın işbirliği, Çin ile olan ekonomik bağların daha dikkatli bir şekilde yönetilmesine yol açmıştır.³³ Bu genişleyen ilişkiler, iki ülkenin karşılıklı bağımlılığını artırmış olsa da küresel güçlerin rekabeti nedeniyle zaman zaman kısıtlanmıştır. Gerçekçi olmak gerekirse 2013-2019 arasındaki parlak dönemin yeniden yaşanılması ise kısa vadede mümkün görünmemektedir.

Öte yandan, Çin'in Filistin'e yönelik ekonomik desteği, 1960'lardan itibaren ideolojik bir dayanışmayla başlamış ve sonraki yıllarda daha kurumsal bir boyut kazanmıştır. Filistin'in kalkınma çabalarına destek, Çin'in Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik genel politikalarıyla paralel olarak gelişmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise Çin, Filistin'e yönelik ekonomik yardımlarını daha kapsamlı bir strateji çerçevesinde planlamıştır.³⁴ 2007'de Çin, Filistin'in üç yıllık kalkınma planına 11 milyon dolar yardım yapmış ve bu yardımın büyük bir kısmı, Filistinli mülteciler için konut projelerine ve Batı Şeria'daki sanayi bölgelerinin inşasına tahsis edilmiştir.³⁵ Bu dönemde Çin, Gazze Şeridi'nde altyapı geliştirme projelerine destek olmayı da hedeflemiştir. Örneğin, Çin, Filistin'deki sanayi parklarının kurulmasını önererek yerel ekonomiyi desteklemeye çalışmıştır. Ancak, bu projelerin bir kısmı güvenlik sorunları ve İsrail'in kısıtlamaları nedeniyle hayata geçirilememiştir.

2014 sonrası dönemde, Çin'in Filistin'e yönelik ekonomik desteği daha da belirgin hale gelmiştir. Filistin lideri Mahmud Abbas'ın Pekin ziyaretleri, bu desteğin politik ve ekonomik boyutlarının artırılmasına katkı sağlamıştır. Çin, Gazze'nin yeniden inşası için 50 milyon dolarlık bir yardım paketi açıklamış ve Filistin'e uzun vadeli yatırımlar teklif etmiştir. Dahası, Çin, 2017 yılında Filistin ile serbest ticaret anlaşması müzakerelerine başlamış ve bu kapsamda Filistin ekonomisini canlandırmayı hedefleyen projelere yatırım yapmıştır. Bu

31 Chen, "China's Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective," 7.

32 Efron, "The Evolving Israel-China Relationship."

33 Efron, "The Evolving Israel-China Relationship."

34 Tuvia. Gering, "Israel-China Dialogue Is Required to Prevent Further Deterioration of Relations," (INSS, 2024).

35 "China Supports Palestinian Development Plan," Xinhua, 18 Aralık, 2007.

projeler, tarım altyapısının geliştirilmesi, enerji sistemlerinin modernizasyonu ve küçük işletmelerin desteklenmesini içermiştir.³⁶

2019 sonrası dönemde Çin, Filistin'e yönelik ekonomik çabalarını hızlandırmıştır. Gazze Şeridi'ndeki enerji altyapısının iyileştirilmesi ve temiz su temini projeleri, bu dönemin öne çıkan girişimlerindedir. Çin, Birleşmiş Milletler'in Filistin'deki kalkınma projelerine katkı sağlamış ve bölgedeki insani krizleri hafifletmeye yönelik destek paketlerini artırmıştır. Örneğin, COVID-19 pandemisi sırasında Çin, Filistin'e tıbbi malzeme yardımları yapmış ve sağlık altyapısının güçlendirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Çin'in Filistin'e yönelik ekonomik desteği, aynı zamanda Kuşak ve Yol Girişimi'nin bir parçası olarak şekillenmiştir.³⁷ Çin, Filistin'i bu girişime dahil ederek bölgedeki ticaret ve lojistik ağını genişletmeyi hedeflemiştir. Batı Şerida'da önerilen lojistik merkezler ve ticaret yolları, Çin'in Orta Doğu'daki stratejik hedeflerini destekleyen projelerdir. Ancak, bu girişimlerin hayata geçirilmesi, bölgedeki siyasi ve güvenlik sorunları nedeniyle sınırlı kalmıştır. Çin'in Filistin'e yönelik ekonomik desteği, yalnızca altyapı projeleri ve kalkınma yardımlarıyla sınırlı değildir. Pekin yönetimi, Filistinli öğrenciler için eğitim bursları ve mesleki eğitim programları gibi sosyal destek girişimlerini de hayata geçirmiştir. Ayrıca bu sayede 1992'den 2012'ye gelindiğinde Çin'de yayınlanan akademik çalışmalarda Filistin tezlerine odaklanan yayınların oranının %21,62'den %39.02'ye çıkmıştır.³⁸

Çin, Filistin'in ekonomik kalkınmasına yönelik çabalarının yanı sıra, uluslararası alanda Filistin'in ekonomik taleplerini dile getiren bir aktör olarak da öne çıkmaktadır. Çin, Birleşmiş Milletler ve diğer platformlarda, Filistin'in tam bağımsızlığını destekleyen ekonomik çözüm önerilerini gündeme taşımış ve bu bağlamda diğer ülkelerle iş birliklerini artırmaya çalışmıştır.³⁹ Kısacası, Çin'in Filistin'e yönelik ekonomik desteği, yalnızca insani yardım ve kalkınma projeleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Filistin'in uluslararası alandaki siyasi taleplerini destekleyen bir araç olarak da kullanılmıştır. Çin'in bu yaklaşımı, Filistin'in ekonomik kalkınmasını sağlamaya yönelik proaktif bir politika izlediğini ve bunu, Orta Doğu'daki daha geniş stratejik hedefleriyle uyumlu hale getirdiğini göstermektedir.

36 "China Inks Free Trade Agreement Mou with Palestine," Reuters, 24 Ekim, 2018.

37 Ibrahim G. Aoude, "The Centrality of West Asia to Global Politics," Arab Studies Quarterly 46, no.1 (2024): 8.

38 Yiyi Chen, "The Basis of China's Pro-Palestine Stance and the Current Status of Its Implementation," Digest of Middle East Studies 22, no. 2 (2013): 215-220.

39 "Chinese President Makes Four-Point Proposal for Settlement of Palestinian Question," Global Times, 6 Mayıs, 2013.

ÇİN'İN FİLİSTİN MESELESİNE OLAN YAKLAŞIMINI ETKİLEYEN BÖLGESEL VE KÜRESEL DİNAMİKLER

Çin'in Filistin meselesine ilişkin politikaları, bölgesel dinamikleri dikkate alan stratejik bir yaklaşımla şekillenmektedir. Filistin'in siyasi bütünlüğünün korunması ve güçlendirilmesi, Çin'in bölgedeki barış çabalarının temel taşlarından biridir. Çin, Filistin'in bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda tanınmasını ve iki devletli çözümün hayata geçirilmesini desteklemektedir. Bu çerçevede, Filistin içindeki siyasi uzlaşmazlıkların giderilmesi ve ulusal birliğin sağlanması için uluslararası girişimlere destek vermiştir. Hamas ve El-Fetih arasındaki anlaşmazlıklar, Filistin siyasi bütünlüğü için önemli bir engel teşkil etmektedir. Çin, bu sorunun çözülmesi gerektiğini vurgulayarak, Filistin halkının tek bir siyasi çatı altında birleşmesini desteklemiştir. 2024'te Pekin'de düzenlenen Filistinli gruplar arası uzlaşma toplantıları, Çin'in bu konuda oynadığı arabulucu rolünün bir göstergesidir.⁴⁰ Çin, bu girişimlerle Filistin yönetiminin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde daha güçlü bir temsiliyet kazanmasını hedeflemiştir.⁴¹ Bunun yanı sıra, Çin'in bölgesel aktörlerle ilişkileri, Filistin siyasi bütünlüğüne verdiği desteği tamamlayan bir çerçeve oluşturmaktadır. Suudi Arabistan, İran ve Türkiye gibi ülkelerle iş birliklerini güçlendiren Çin, bu ülkelerin Filistin davasına olan desteklerini de kendi politikalarının bir parçası haline getirmiştir. Örneğin, Çin'in 2023'te Suudi Arabistan ve İran arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına aracılık etmesi, bölgesel istikrarın artırılmasına yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.⁴² Bu süreç, dolaylı olarak Filistin meselesine de olumlu katkılarda bulunmuştur.

Çin'in Filistin meselesine yönelik politikaları, küresel dinamiklerden de doğrudan etkilenmektedir. ABD'nin İsrail yanlısı politikaları karşısında Çin, Filistin halkının haklarını savunan ve iki devletli çözümü destekleyen bir tutum benimsemiştir.⁴³ Çin, Birleşmiş Milletler platformlarında Filistin'in bağımsızlık taleplerine tam destek vererek, uluslararası toplumda dengeli bir güç olarak kendini konumlandırmıştır. Çin, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarını destekleyerek İsrail'in 1967 sınırlarına geri çekilmesi gerektiğini savunmuş ve bu çerçevede barış görüşmelerini desteklemiştir.⁴⁴ Çin'in Filistin meselesindeki tutumu, zaman zaman İsrail ile olan pragmatist ekonomik yönelimleri tarafından baskılansa da çok kutuplu bir dünya düzeni

40 Galia Lavi, "The Beijing Declaration" Palestinian Reconciliation with Chinese Characteristics," (Institute for National Security Studies, 2024): 1-2.

41 "Xi Says China Wants to Work with Arab States to Resolve Hot Spot Issues," Reuters, 30 Mayıs, 2024.

42 "China Supports Saudi Arabia, Iran in Achieving Lasting Good-Neighborly Relations: Fm," Global Times, 13 Ekim, 2024.

43 Sun Degang, "On the Dynamics of China's Mediation Diplomacy in the Middle East," Global Review, no. 6 (2012): 45-48.

44 Mordechai Chaziza, "China's Evolving Approach to the Israeli-Palestinian Conflict," Middle East Quarterly 20 no. 3 (2013): 42-44.

oluşturma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Pekin, Filistin'in uluslararası alandaki temsilini artırmayı, Batı hegemonyasına karşı Afro-Asya dayanışmasını canlandırmayı hedeflemektedir. Özellikle Küresel Güney ülkeleriyle olan bağlarını güçlendirmek için Filistin meselesine odaklanan Çin, bu politikayı daha geniş bir jeopolitik strateji bağlamında yürütmektedir.⁴⁵ Çin'in Filistin'e yönelik ekonomik yardımları ve kalkınma projelerine katkıları, uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir. Çin, Gazze'nin yeniden inşası için sağladığı mali destek ve Filistin'deki insani krizlere yönelik yardımlarıyla Filistin davasının küresel ölçekte savunucularından biri olarak öne çıkmıştır.⁴⁶ Buna ek olarak, Çin, ABD'nin İsrail ile ilişkilerindeki tek taraflı politikasına karşı dengeleyici bir rol üstlenmiş ve Filistin'in haklı taleplerini desteklemek için uluslararası işbirliği mekanizmalarını kullanmıştır. Sonuç olarak, Çin'in bölgesel ve küresel dinamiklere dayalı politikaları, Filistin siyasal bütünlüğünün korunması ve uluslararası alanda tanınması hedefleriyle örtüşmektedir. Çin hem bölgesel istikrarı destekleyen girişimlerle hem de küresel rekabetin getirdiği fırsatları değerlendirerek, Filistin meselesine proaktif bir yaklaşım sergilemiştir. Bu strateji, Çin'in Orta Doğu'daki diplomatik rolünü güçlendiren ve çok kutuplu dünya düzenine katkıda bulunan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Çin'in İsrail-Filistin çatışmasına yönelik politikaları, tarihsel bir perspektif ile incelendiğinde, bölgesel ve küresel dinamiklere uyum sağlayarak değişen bir seyir izlemiştir. Mao Zedung döneminde anti-emperyalist bir retorikle Filistin davasına güçlü destek veren Çin, bu desteği Batı emperyalizmine karşı bir duruş olarak konumlandırmıştır. 1970'li yıllardan itibaren, Deng Şiaoping'in liderliğinde ekonomik reformlar ve dışa açılma politikaları doğrultusunda daha dengeli bir yaklaşım benimsenmiş, İsrail ile diplomatik ilişkiler geliştirilmiştir. Ancak bu süreçte Filistin meselesine verilen destek retorik düzeyde korunmuş, Çin, uluslararası platformlarda Filistin halkının haklarını savunmaya devam etmiştir.

1990'lardan itibaren, Çin'in küresel ekonomik entegrasyonu ve Orta Doğu'daki stratejik çıkarları doğrultusunda İsrail ile ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Savunma sanayii, tarım teknolojileri ve su yönetimi gibi alanlarda iş birlikleri derinleşmiş, Çinli firmalar İsrail'in stratejik altyapı projelerinde yer almıştır. Ancak, bu iş birlikleri, özellikle ABD'nin baskıları nedeniyle sınırlamalarla karşılaşmıştır. 2013 sonrasında Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde Çin, Orta Doğu'daki etkisini artırma yönünde daha proaktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde İsrail ile ekonomik işbirliği

45 Dawn C Murphy, *China's Rise in the Global South: The Middle East, Africa, and Beijing's Alternative World Order* (Redwood: Stanford University Press, 2022), 85-90.

46 Ofir Dayan, "China and Operation Swords of Iron," INSS, 22 Şubat, 2024.

yoğunlaşırken, Filistin'e yönelik insani yardım ve kalkınma projelerine de ağırlık verilmiştir.

2019 sonrası dönemde, ABD-Çin rekabetinin derinleşmesi, Çin'in İsrail-Filistin çatışmasındaki politikalarını yeniden şekillendirmiştir. ABD'nin Çin üzerindeki baskıları, İsrail ile ekonomik ve politik ilişkilerde bir duraklamaya neden olurken, Çin'in Filistin'e yönelik desteği artmıştır. Filistin'in siyasal bütünlüğünün korunması ve iki devletli çözüm vurgusu, bu dönemde Çin'in dış politikasında daha belirgin hale gelmiştir. Gazze'nin yeniden inşası için sağlanan yardımlar, Filistin liderlerinin Pekin'de ağırlanması ve Birleşmiş Milletler platformlarında Filistin'in haklarını savunan tutum, Çin'in Filistin yanlısı duruşunu güçlendirmiştir. 2024 Kasım ayında Donald Trump'ın ABD başkanı olarak yeniden seçilmesi, Çin'in Orta Doğu'daki politikaları üzerinde belirgin etkiler yaratabilecektir. Trump'ın ikinci başkanlık dönemi, Çin'e yönelik ekonomik ve stratejik baskıların artacağı bir dönemi işaret etmektedir. Bu durum, Çin'in İsrail ile ilişkilerinde fazla bir ilerleme kaydedemeyeceği anlamına gelirken, Körfez ülkeleri, İran ve Türkiye ile daha yakın iş birlikleri geliştirmesini kaçınılmaz kılabılır. Bu bölgesel ortaklıklar, Filistin meselesinde Çin'in daha aktif bir tutum sergilemesine zemin hazırlayacaktır.

Sonuç olarak, Çin'in İsrail-Filistin çatışmasına yönelik politikaları, tarihsel süreç içinde değişen dengelere uyum sağlamış ve günümüzde daha net bir Filistin yanlısı duruşa evrilmiştir. Çin, ABD'nin Orta Doğu'daki tek taraflı politikalarına karşı bir denge unsuru olarak hareket etmektedir. İsrail ile ekonomik ilişkilerdeki sınırlamalar, Çin'in Körfez ülkeleri, İran ve Türkiye ile ortaklıklarını güçlendirme stratejisini hızlandırabilir. Bu durum, Çin'in Filistin meselesindeki rolünü yalnızca bölgesel düzeyde değil, küresel ölçekte de yeniden tanımlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alp, Emine. "İsrail-Filistin çatışmasına Yönelik Çin Dış Politikası: Filistin Yanlısı Söylemden Ara Buluculuk Diplomasisine." *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 11, no. 2 (2023): 148-85.
- Aoude, Ibrahim G. "The Centrality of West Asia to Global Politics." *Arab Studies Quarterly* 46, no. 1 (2024): 5-8.
- Behbehani, Hashim SH. *China's Foreign Policy in the Arab World, 1955-75: Three Case Studies*. London: Routledge, 2020.
- Chaziza, Mordechai. "China's Evolving Approach to the Israeli-Palestinian Conflict." *Middle East Quarterly* 20, no. 3 (2013): 39-48.
- Chaziza, Mordechai. "The Red-Med Railway: New Opportunities for China, Israel, and the Middle East." BESA Center, 2016.

- Chen, Yang. "China's Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective." *Ortadoğ Etütleri* 9, no. 2 (2017): 4-23.
- Chen, Yiyi. "The Basis of China's Pro-Palestine Stance and the Current Status of Its Implementation." *Digest of Middle East Studies* 22, no. 2 (2013): 215-28.
- Degang, Sun. "On the Dynamics of China's Mediation Diplomacy in the Middle East." *Global Review*, no. 6 (2012): 117-35.
- Efron, Shira, Karen Schwindt ve Raphael S. Cohen. "The Evolving Israel-China Relationship." Santa Monica: RAND Corporation, 2019.
- Feng, Zhu. "China-Israel Relations: A Historical Overview." *Asian Affairs* 43, no. 2 (2020): 123-40.
- Gering, Tuvia. "Israel-China Dialogue Is Required to Prevent Further Deterioration of Relations." INSS, 2024.
- Guang, Pan. "On Historical Evolution of Sino-Israel Relations and Analysis on Present Situation." *Social Sciences*, no. 12 (2009): 152-68.
- Interesse, Giulia. "China-Israel Bilateral Trade and Investment Outlook." *China Briefing*, 2023.
- Kumaraswamy, P. R. "Sino-Israeli Relations: Normalizing the Anomalous." *Israel Affairs* 11, no. 5 (2005): 324-42.
- Lavi, Galia. "The Beijing Declaration" *Palestinian Reconciliation with Chinese Characteristics.* Institute for National Security Studies, 2024.
- Medzini, Meron. "Israel's Foreign Relations: Selected Documents 1981-1982, Vol. 7." Jerusalem: Israeli Ministry of Foreign Affairs (1988).
- Murphy, Dawn C. *China's Rise in the Global South: The Middle East, Africa, and Beijing's Alternative World Order.* Redwood Stanford University Press, 2022.
- Nations, United. "Elimination of All Forms of Racial Discrimination." edited by General Assembly. New York, 1975.
- Segal, Gerald. "China and Israel: Pragmatic Politics." *Sais Review* 7, no. 2 (1987): 195-210.
- Shai, Aron. *China and Israel: Chinese, Jews; Beijing, Jerusalem (1890-2018).* Boston: Academic Studies Press, 2019.
- She, Gangzheng. "China's Relations with the Middle East: A Historical Overview." *Middle East Policy* 24, no. 2 (2020): 1-22.
- Shichor, Yitzhak. *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949-1977.* London: Cambridge University Press, 1979.
- Snow, Edgar. *The Long Revolution in China.* New York: Random House, 1973.
- Vuksanovic, V. U. K. "Axis of Convenience? Israel and China in a Multipolar World." London: LSE IDEAS, 2020.
- Weisz, Tiberiu. *The Kaifeng Stone Inscriptions: The Legacy of the Jewish Community in Ancient China.* Lincoln: iUniverse, 2006.

Wu, Sike. "Experience the Adjustment of China's Middle East Diplomacy." *Contemporary World*, no. 10 (2015): 62-80.

Yin, Gang. "Restraint and Regret, Sixty-Year Relationship Between China and Israel." *Journal of Sino-Western Communications* 2, no.1 (2010): 225-32.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ